

SİMKEŞZÂDE FEYZÎ'NİN GAMZE VÜ DİL MESNEVİSİNDE ŞAHISLARIN SEMBOLİK ANALİZİ

Symbolic Analysis of the Characters in Simkeşzâde Feyzî's Gamze vü Dil Masnavi

Ayşe Sağlam

Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, as.aysesaglam@gmail.com, orcid: 0000-0002-0548-015X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 29.12.2023

Kabul/Accepted: 10.03.2024

DOI: 10.51592/kulliyat.1411561

Anahtar Kelimeler

Simkeşzâde Feyzî, Gamze vü Dil, mesnevi, şahıslar, sembol, analiz

Keywords

Simkeşzâde Feyzî, Gamze vü Dil, masnavi, person, symbol, analysis.

ÖZ

İnsan idrakini zorlayan birtakım hakikatlerin anlaşılmasının güçlüğü ve bu hakikatlerin ifade edilmesinde günlük dilin çoğu zaman yetersiz kalması şairleri sembolik dilin imkânlarından faydalanmaya yöneltir. Sembolik dil, soyut manaların somut göstergeler şeklinde okuyucunun idrakine sunulmasına imkân tanır. Soyut olan bu gerçekliklerin bilinen ve görülen somut unsurlarla anlatılması, anlaşılması hedeflenen manaların kavranmasına yardımcı olur. Çoğunlukla şairin kendi ruhsal yaşantılarını anlatmak için kullandığı işaret ve remizler şairi yanlış anlaşılma korkusundan da kurtarır. Şair, manevi sır hükmündeki ruhsal tecrübelerini bu dil vasıtasıyla hem açıklama hem de gizleme imkânı bulur.

Simkeşzâde Feyzî'nin Gamze vü Dil mesnevisi sembolik dilin hâkim olduğu bir anlatıdır. Tasavvufi sembollerle örülü bir eser olan mesneviyi doğru anlamlandırabilmek için eserin sembolik yapısını göz önünde bulundurmak, sembollerin ardında gizlenen manaları çözümlemek gerekir. Metnin fikrî boyutunun göz ardı edildiği diğer türlü bir okuma, âşığın sevgiliye kavuşmak için verdiği mücadelelerin konu edildiği bir kurgular dizisinden öteye gitmez. Bu çalışmada Simkeşzâde Feyzî'nin Gamze vü Dil mesnevisindeki şahısların sembolik analizi yapılacaktır.

ABSTRACT

The difficulty in understanding some truths that challenge human comprehension and the fact that daily language is often inadequate in expressing these truths lead poets to benefit from the possibilities of symbolic language. Symbolic language allows abstract meanings to be presented to the reader in the form of concrete signs. Explaining these abstract realities with known and visible concrete elements helps to grasp the intended meanings. The signs and symbols that the poet often uses to describe his own spiritual experiences also save the poet from the fear of being misunderstood. The poet finds the opportunity to both explain and hide his spiritual experiences, which are considered spiritual secrets, through this language.

Simkeşzâde Feyzî's Gamze vü Dil masnavi is a narrative dominated by symbolic language. In order to correctly understand the masnavi, which is a work woven with Sufi symbols, it is necessary to consider the symbolic structure of the work and analyze the meanings hidden behind the symbols. Another reading, in which the intellectual dimension of the text is ignored, is nothing more than a series of fictions about the lover's struggles to reunite with his beloved. In this study, a symbolic analysis of the characters in Simkeşzâde Feyzî's Gamze vü Dil masnavi will be made.

Atıf/Citation: Sağlam, A. (2024), "Simkeşzâde Feyzî'nin Gamze vü Dil Mesnevisinde Şahısların Sembolik Analizi", *Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Hasan KAVRUK Armağan Sayısı*, 22(Mart), 319-333.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ayşe Sağlam, as.aysesaglam@gmail.com

GİRİŞ

17. yüzyıl şairlerinden olan Simkeşzâde Feyzî hem divan hem de mesnevi sahibidir. Halvetîliğin İstanbul'da gelişmesinde ve yeni kollara ayrılmasında önemli rolü olan Feyzî, şeyh mertebesine yükselerek irşat vazifesini üstlenmiştir. Manevi seyir esnasındaki müşahedelerini dile getirdiği Gamze vü Dil mesnevisinde Feyzî, yaşadığı ruhsal durumları tasavvufi semboller vasıtasıyla okuyucuya aktarmıştır.

Gamze vü Dil, dinî-tasavvufi mahiyette bir mesnevi olup Halvetî tarikatının adabına dair önemli bilgiler ihtiva eder. 2241 beyitten müteşekkil olan eser, klasik mesnevi tertibine uygun olarak 1654 tarihinde kaleme alınmıştır. Feyzî, mesneviyi yazma sebebini Allah'tan kendisine ilham gelmesiyle açıklar. Bu ilham neticesinde ahirette kendisine fayda verecek bir eser yazmaya karar vermiştir. IV. Mehmed'e ithaf edilen mesnevi, aruzun feilâtün (fâilâtün) mefâilün feilün (falün) kalıbında yazılmıştır (Coşkun, 1997: 17-19).¹

Gamze vü Dil, İslam düşünce tarihinin en önemli fikirlerinden olan "kendini bilen hakikati bilir" anlayışı üzerine kurulmuş bir anlatıdır. Tasavvufi sembollerle örülen mesnevi, müridin hakikate ulaşabilmek maksadıyla çıktığı manevi yolculuğu, bu yolculukta karşılaştığı zorlukları, bu zorluklarla başa çıkarak kendini olgunlaştırmasını ve vahdete ulaşmasını konu edinir. Bireyin kendini tanıma yolculuğunun anlatıldığı mesnevi, kurgusal düzlemde Dil'in Gamze'ye kavuşma mücadelesidir.

Halvetî tarikatından izler taşıyan anlatıda vahdete ulaşma yoluna giren hikâye başkahramanı Dil'in gelişim ve dönüşümü anlatılmaktadır. Mesnevinin fikirsel arka planı klasik edebiyatta önemli bir yer tutan ölümsüzlük, düzene karşı çıkma, deliliğe övgü, acı çekmeye övgü gibi temalarla desteklenmiştir. Anlatının ardındaki temel gaye insanın Mutlak Güzellik'e ulaşmasıdır. Metnin temel harekete geçirici unsuru da yine bu gayedir. Hikâye başkahramanı Dil'in Gamze'ye kavuşmak için verdiği mücadeleler, insanın Mutlak Güzellik'i yani hakikati arayışının bir göstergesidir. Dil, esasında ölümsüzlüğü aramaktadır. Manevi arayış içerisinde olan Dil'in diğer insanlar gibi sıradan tercihler yapmayarak seyahati seçmesi bir tür düzene karşı koymadır. Onun bu tercihi arkadaşları tarafından eleştirilerek yalnız kalmasına sebep olmuştur. Akılla belirlenen kurallara karşı koyan Dil'in bu durumu delilik övgüsü olarak da değerlendirilebilir. Tasavvufta beden hakikat yolunda belirli bir aşamadan sonra engel olarak görülmesi, hakikate ancak bedenin yok edilmesiyle ulaşılabileceği inancı mesnevide de görülür. Bunun için hakikat yolundaki salikin acı çekmesi gerekmektedir. Böylece bedeni zayıflayacak ruhuysa olgunlaşacaktır. Dil'in anlatı boyunca çektiği acılara tahammül etmesi, bedenini bu uğurda araç olarak kullandığının göstergesidir.

Kendi dünya görüşüyle uyumlu bir eser ortaya koymaya çalışan şair, hakikate ulaşma yoluna giren salikin ancak kâmil bir mürşidin yol göstericiliğinde ve karşısına çıkan sıkıntılara katlanarak hedefine vasıl olabileceği mesajını verir. Mesnevideki vaka halkaları hikâye başkişisi Dil'i bu hedefe ulaştıracak şekilde kurulmuştur. Vahdete ermek için salikin aşması gereken merhaleleri hikâye başkahramanı Dil'in tek tek geçerek kendi varlığından kurtulduğu, aradan ikiliğin kalkmasıyla âşık ve maşuğun bir olduğu görülür.

¹ Çalışma, Coşkun Ak'ın hazırladığı "Simkeşzâde Feyzî'nin Mesnevileri" isimli kitap üzerinden hazırlanmıştır. Çalışmada yer verilen örnek beyitler aynı eserden alıntılanmış olup parantez içerisindeki sayılar beyit numaralarını göstermektedir.

Hikâyenin Özeti

Geçmiş zamanda sürekli dünyayı dolaşan Dil adında bilgin biri vardı. Mana denizinde yüzen, marifet âleminde gezen bu kimsesiz derviş, çeşitli tariklere girerek âdeti bir sufi gibi çileler çekmişti. Masivadan geçen Dil, daima Allah'ın zikriyle meşgul olmaya başladı. Bütün lisanların tekkesinin köşesinde oturdu fakat seyahat arzusunun yenedi. Denizleri ve karaları dolaşmaya başlayınca arkadaşları onu kınayarak ondan yüz çevirdiler. Eleştirilere kulak asmayan Dil, muhabbet vadisinden dönmedi ve seyahat etmeye devam etti. Bir gün yolu Vücut isimli bir şehre düştü.

Bu şehir yedi kat kale içerisinde bulunuyordu. Âdeti mavi gökyüzü onun başı, güneş ve ay gözleri, yedi nefis ise bekçileri idi. Ezel üstadının hikmetle inşa ettiği bu şehir, içerisinde her şeyi toplayan bir nüsha gibiydi. Bin cesur muhafız tarafından korunuyordu. Onun eşsiz güzelliğini görenler onu dünyanın canı hükmünde bulurlardı. Dervişler bütün dünyayı gezmiş olsalar da oraya uğramadan kemale eremezlerdi. Kan, balgam, sevda ve safra isminde dört nehir şehri ihata ediyordu.

Şehrin Nazar adında adil ve cömert bir padişahı vardı. Halkın kendisinden memnun olduğu bu güzel ahlaklı padişah, şehri düzene sokmuştu. Şehrin yönetiminde kendisine yardımcı olan Kamer, Utârid, Nâhid, Şems, Mirrîh, Müşterî ve Zuhâl isimli yedi yardımcısı vardı. Günlerden bir gün padişahın bir oğlu oldu. Nazdan bir dadı onu şive sütüyle besleyip cilve beşiğinde büyüttü. Yaratılışını remze meyilli görünce adını Gamze koydular. Şehzade on dört yaşına geldiğinde sayısız derde uğradı.

Gamze, Cezbe adındaki atına binerek ava çıkardı. İstiğna oku, işve yayı, göz av yeri, bakışları da kemendi idi. Sabah vaktinde hanesinden çıkarak yanak meydanını aydınlatığında birçok âşğın aklını başından alırdı. Avlanmaya başladığında bütün diyarı kendine esir ederdi. Âşıklarına iltifat etmeyen Gamze'nin işi karışıklık çıkarmaktı.

Vücut şehrine gelen Dil, fikir köşesine çekildi. Belli bir yeri ve arkadaşı olmadığı için hüzünlendi. Şimdiye kadar yaşadığı sıkıntılardan bir nebze olsun kurtulabilmeyi ve bir dost edinmeyi arzuladı. Şehri dolaşmaya başlayan Dil, bir köşesinde ezeli dostu Aşk ile karşılaştı. Aşk, marifette eşsiz biriydi. Allah lütuf ve ihsanıyla ona kâinatın yaratılış sırlarını ve eşyanın hakikatini bildirmişti. Nazik tabiatlı ve şairdi. Her yönüyle kemal mertebesinde olan Aşk, Vücut şehri menzil edinmişti.

Aşk Dil'i görünce onu hemen tanıdı. Ona nereden ve niçin buraya geldiğini, bu kadar çok dolaşmaktaki maksadını sordu. Bunun üzerine Dil, Vücut şehrine gelinceye kadarki bütün hikâyesini Aşk'a anlattı. Aşk Dil'e bir süre şehri methetti. Sonrasında Şehzade Gamze'den söz açtı. Ona, şehri dolaşmayı ve avlandığı sırada Gamze'yi seyretmeyi teklif etti. Seher vakti yola koyulan ikili, şehri dolaştılar. Bir müddet sonra Gamze'nin avlandığı dide sahrasına gelerek bir köşede onu beklemeye başladılar.

Çimenlik Gamze'nin gelişi için hazırlanıyordu. Gonca şebnemle mahmurluğunu gideriyor, gam şarabıyla mest olan bülbül sabah rüzgârının tesiriyle uyanıyordu. Atına binerek gelen Gamze, işveyle yüzünü gösterdi. Bütün savaş aletleri hazır olan Gamze, bir süre avlandıktan sonra naz ile gül bahçesini dolaşarak eğlendi. Meclise gelen dostları ruhani zevk aldı. Naz şarabıyla mest olan şehzade, cilveye başlayarak karışıklık çıkardı. Gamze gidince bülbüller inledi, lalenin bağı yandı. Bu seyrin ardından Aşk ve Dil Gamze'yi methetmeye başladılar. Aşk Dil'e bunca yer

dolaştığını, şimdiye kadar böyle bir yer ve Gamze gibi bir güzel görüp görmediğini sordu. Bunların eşsiz olduğunu ifade eden Dil, Gamze'nin hizmetinde bulunmak için can atmaktaydı. Üç gün üç gece Gamze'den söz ettiler.

Aşk ve Dil üç günün sonunda tekrar Gamze'yi seyre çıktılar. Etrafını seyreden Gamze, Aşk'ın yanındaki yabancıyı gördü. Onu tuzağına düşürmek için işe yapmaya başladı. Türlü türlü fitne ve efsun ile onu kendine bağladı. Sonra da iltifat etmeden atını sürüp gitti. Gönlü Gamze'nin okuyla yaralanan Dil, hasret içerisinde ağlayarak kaldı. Akşam eve döndüklerinde Dil, hâlini Aşk'a açtı. Bir bakışıyla Gamze'nin kendisini harap ettiğini, sabrını ve kararını elinden aldığını, dayanacak gücünün kalmadığını ifade ederek Aşk'tan yardım istedi. Aşk tavsiyeleriyle onu biraz sakinleştirdi.

Ertesi gün Aşk ve Dil sahraya dolaşmaya çıktı. Ansızın sahraya gelen Gamze, Aşk'a selam verdi. Ona Dil'in kim olduğunu sordu. Aşk, Dil'in hikâyesini şehzadeye anlattı. Aşk'ı dinledikten sonra avlanmaya başlayan Gamze, neye ok atıp kılıç çektiyse tesirini Dil'de gördü. Akşama kadar Dil'e türlü hileler yaptı. Aşk'a selam vererek sarayına döndü. Aşk ve Dil evlerine dönüce Dil hâlini anlatmaya başladı. Gamze'yi gördüğünden beri perişan olduğunu, ıstırabından aklını kaybetme noktasına geldiğini, bu diyara gelmekle derdinin daha da arttığını söyledi.

Aşk bir çare bulmadığı takdirde Dil'in sonunun deliliğe gideceğini ve kendisini halka rüsva edeceğini düşündü. Ona bu şehirde Hayal adında kâmil bir dostunun varlığından söz etti. Hayal bir anda dünyayı dolaşabilen, her şeyden haberdar olan, padişahın bile kendisine hürmet ettiği âlim biriydi. Aşk, Hayal'i davet ederek onunla Gamze'ye haber göndermeyi teklif etti. Dil'in rıza göstermesiyle Aşk, Hayal'i bulmak için vücut şehrinin baştan başa dolaştı. Hayal'i dimağda buldu. Durumu ona anlatarak yardım istedi. Uygun bir zaman kollayan Hayal, günler sonra Gamze'nin has odasına girerek Dil'in hikâyesini ona anlattı. Konu kendisine olan muhabbetine gelince Gamze öfkeye kapıldı. Cüretinden dolayı Hayal'i de azarladı. Kendisine âşık olan başka kimselerin akıbetlerini hatırlatarak Dil'e kendi yoluna gitmesini tavsiye etti.

Bu cevap üzerine derdi daha da artan Dil, Aşk'ı bırakarak dağlara düştü. Onun hâlini görenler deli olduğunu düşünürlerdi. Dil, gece gündüz feryat ederdi. İnemelerinden rahatsız olan halk, derdine çözüm bulamayınca onu zincire vurdular.

Şehirde Daniş, Fehim, Fikir ve Vehim isminde dört kardeş vardı. Kardeşlerden üçü en büyükleri olan Fikir'e ittiba etmişlerdi. Vehim cürette, Fehim ferasette, Daniş ise yumuşak huylulukta ileri idi. Bunlar Dil'in durumundan haberdar olunca onu iyileştirmek için çare düşündüler. Fikir, Akıl namında maharetli bir hekimden söz ederek Dil'i ona götürmeyi teklif etti. Kardeşler Dil'i ikna etme görevini Vehim'e verdiler. Dil'i bulan Vehim, onu Akıl'a gitmeye ikna etti. Akıl'ın yanına vardıklarında Vehim, Dil'in hikâyesini anlattı. Akıl, Dil'e masivadan perhiz ve sükûn gıdasını önerdi. Ayrıca sabır şerbeti ve vakar macunu tavsiye etti. Dil, Akıl'ın tavsiyelerine yıllarca uymaya çalıştı. Deliliği zail olan Dil, biraz sükûn buldu. Bir gün dolaşırken sahrada Gamze'ye rastladı. Onu görür görmez sabır ve vakarı tekrar kaybolup deliliği başladı. Eskisinden daha kötü bir hâle düştü. Bunun üzerine Fikir, Dil için tekrar çare düşünmeye başladı. Daniş şehirde İtminan isimli bir velinin varlığından söz etti. Her yönüyle kâmil olan bu aziz kime arkadaş olursa onun talihinin açıldığını, Dil'i ona götürdükleri takdirde çözüm bulunabileceğini söyledi. Daniş'in önerisini mantıklı bulan kardeşler onu Dil'i ikna etmek için gönderdi. Dil'in yanına giden Daniş, ona

sıkıntılarında kurtulmak için bir azize ittiba ederek marifet kazanmasını tavsiye etti. Bunun üzerine Daniş ve Dil beraber İtminan'ın tekkesine gittiler. Daniş, İtminan'a Dil'in durumunu anlattı.

İtminan Dil'e tekkede kalmasını, kendileriyle uyum içerisinde hareket etmesini, istikametten ayrılmamasını, kimsenin gönlünü kırmamasını söyledi. İtminan'ın nasihatlerini mantıklı bulan Dil, tekkede kalmayı kabul etti. Aylarca ona hizmet ettikten sonra pir onun sadakatini anladı. Erbain sırlarını anlaması için ona dua etti. Dil'i fena hücrede çileye çekti. Hücrede yalnız kalan Dil, sürekli ağlayıp inleyerek Allah'ı zikretti. Bu süre zarfında hakikat kapıları ve ilahi hazineler ona açıldı. Erbaini tamamlanınca yanına giden İtminan, ona dışarıya çıkarak hikmetleri seyretmesini söyledi. Dil'e nasihat eden pir, ona Hak yolunda mücadele etmesini, sırlarını kimseye açmamasını, yaşadığı sıkıntıları Allah'tan geldiğini bilerek sabırla karşılmasını tavsiye etti. O sırada gelen Aşk, çile sonrasında dünyayı dolaşmayı teklif etti. Aşk'ın rehberliğindeki Dil kendinden geçti, şuuru tamamen kayboldu, kendi vücudu da dâhil bütün dünya nakışları silindi sadece Aşk kaldı. Fikir, vehim ve şüphe ortadan kalktı. Vahdet feyzine erişti. Her yeri nur içinde gördü.

Manevi seyrini tamamlayan Dil, Vücut şehrine dönünce Aşk ona nasihatte bulundu. Aşk'ın konuşması bitince Dil, Gamze'nin vuslatına ermek için yardım istedi. Kendi vücudunda onun eserini görmek, rüyetine engel olmadan kendi hakikatini anlamak, onun sohbetinde bulunmak, ömrünü onun hizmetinde geçirmek arzusundaydı.

Aşk, Dil'e her zaman itidal üzere olması için nasihatte bulundu. İtidalli olduğu takdirde Gamze'ye kavuşabilmesi için Nazar'ın huzuruna çıkacağını ve durumunu Gamze'ye anlatacağını söyledi. Dil'le konuştuğundan sonra Nazar'ın huzuruna çıktı. Aşk'ın ziyaretinden memnuniyet duyan Nazar, Gamze'yi de sohbete çağırdı. Günlerce sohbet ettiler. Aşk, Dil'in Gamze'ye olan muhabbetini gizlemek suretiyle Nazar'a onun hâlini anlattı. Nazar, Dil'in padişahın hizmetine layık olduğunu, istikametle hizmet ettiği takdirde Gamze'yle dost olabileceğini söyleyerek onu huzuruna davet etti. İstirap içerisinde Aşk'ın dönmesini bekleyen Dil, ağlayarak neticeyi sordu. Bu sırada kendinden geçti. Aşk, bir süre onun kendisine gelmesini bekledikten sonra Nazar'ın cevabını bildirdi. Dil'i Nazar'ın huzuruna çıkararak Aşk, kendi mekânına döndü. Dil, Nazar'a ihlasla hizmet etti. Dil'in hizmetinden memnun kalan Nazar, onu kendisine has mahrem Gamze'ye de samimi arkadaş yaptı. Dil, Gamze'nin yanından hiç ayrılmadı. Ona sadakatle hizmet etti. Gamze'nin davranışlarından o anki arzusunun ne olduğunu anladı. Gamze, keskin kılıcını çektiğinde Dil, canını ona karşı tutar; okunu ele aldığı anda bağrını hedef yapardı. Günden güne Gamze'ye duyduğu muhabbeti artan Dil, onun derdinden hayal oldu. Her yerde Gamze'nin aksini görmeye başladı. Gamze'yi kendi içinde bularak onun aksini kendinde seyretmeye başladı. Kendisi Gamze'ye, Gamze de kendisine ayna oldu, ikisi bir oldular.

Mesnevîdeki Şahısların Sembolik Analizi

Mesnevîdeki kişiler insan dışındaki soyut kavramlardan seçilmiştir. Seçilen bu kavramlar genel itibarıyla sembol olarak klasik Türk edebiyatı estetiğinde kazandığı işleve uygun olarak kurgulanmıştır. Anlatı boyunca Dil'e rehberlik eden Aşk'ın yanı sıra Dil'in gelişim sürecine katkıda bulunmak için anlatının her bir aşamasında farklı yardımcı unsurlar hikâyeye dâhil olur. Anlatıdaki kişiler Dil, Gamze, Aşk, Nazar, Naz, saltanat erkânı, Hayal, Daniş, Fehim, Fikir, Vehim, Akıl ve İtminan'dır.

1. Dil

Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinin en mükemmel şekilde tecelli ettiği varlık olan insan, Allah'ı gösteren bir aynadır. Âlem, Allah'ın isim ve sıfatlarının tümü olduğu gibi insan da kâinatın bir küçük nüshası olarak Allah'ın bütün isim ve sıfatlarının yekûnudur. Allah'ın isim ve sıfatları kâinatta ayrıntılı fakat dağınık bir şekilde bulunduğu hâlde, insanda öz fakat tam olarak toplanmıştır. Kâinatta bulunan her şeyin insanda da örneği vardır. İnsan görünüşü bakımından âlem-i asgar, iç dünyası, gönlü bakımından âlem-i ekberdir. Allah'ın görüldüğü en geniş ayna gönüldür. Allah müminin, insan-ı kâmilin gönlünde tecelli eder. Böyle bir gönül, bütün âlemleri kapsayan bir açıklığa sahiptir. Gönül, insandır yahut insan, gönüldür. İnsan, insan-ı kâmil, mümin, gönül birbiriyle çok ilgili, zaman zaman biri diğerinin yerine geçen kavramlardır... Tasavvufi hayatın merkezi kalptir. İç duylara bağlı bütün faaliyetler, gönülde meydana gelir. Gönül, tasavvufi bilginin, marifet ve irfanın kaynağı; keşif ve ilhamın meydana geldiği yerdir. Kalp, tecelli aynasıdır. Allah isim ve sıfatlarıyla gönülde tecelli eder (Güler, 2004: 6-9).

Kalp, fiziksel anlamda vücuttaki kan dolaşımının merkezi konumundaki küçük bir organ olmanın yanında metafiziksel anlamda Allah'ın kürsüsü olarak kabul edildiğinden sonsuz bir genişliğe sahiptir. Allah'ın celal ve cemal sıfatlarının mükemmel bir terkibi olan insanın bu sıfatları içselleştirerek kemâlini bulması ancak kalbinin derinliklerine inmesiyle mümkün olur. Kalbin derinliklerine yapılan ve bilinçdışına gidiş olarak da değerlendirilebilecek olan bu yolculuk esnasında insan, tıpkı kimya (simya) işleminde olduğu gibi değişik süreçlerden geçerek "kendilik"ini idrak eder (Doğan, 2004: 305).

Kendi benliğini keşfetme yoluna giren Dil'in kat ettiği merhaleler ve bu safhalarda geçirdiği değişimler üzerine kurulan mesnevide Dil insanı ve insanın kalbini, Gamze ise Mutlak Güzellik'in tecellisini temsil etmektedir. Hikâyenin başlangıcında çeşitli mekânlara seyahat ettikten sonra beden şehrine gelen Dil, kendi bedeninin bilmediği noktalarını keşfedecek ve kendi âlemine yolculuk edecektir. Aşk'la birlikte beden şehrini dolaşmaları onun vücudunu tanıma çabası içerisinde olduğunu gösterir. Başlangıçta Dil, kendi benliğini tanımadığından Gamze'nin kendisinde olduğundan habersizdir. Bu nedenle sürekli onu tanımak, yakınında olmak ister. Ona kavuşmanın zorluğunu bilmesine rağmen anlatı boyunca kararlılığını bozamaz.

Gönül her ne kadar ilahi âleme ait hakikatleri algılama gücüne sahipse de bir yönüyle cismani âlemlerle de ilgilidir. Bu yönüyle içerisinde gelişime açık bir potansiyel barındırır. Gamze'ye kavuşma uğruna Dil'in yaşadığı sıkıntılar, onun bu potansiyelini açığa çıkarmıştır.

İlk karşılaşmalarından itibaren Gamze, Dil'in iç âlemini kuşatarak onu kendisine esir etmiştir. Hikâyenin sonunda cismen bir araya gelmeleriyle Dil'in dış âlemini de kuşatması neticesinde tek vücut olmuşlardır. Dil'in, derinliklerine yaptığı yolculuk neticesinde, gönlü masivadan tamamen temizlenmiş ve saf bir ayna hâlini almıştır. Ayna, İslam düşünce dünyasında insan için dönüşümün ve kendini bilmenin en önemli sembollerinden biri olarak görülür (İçli, 2013: 1026). Batın ehlinin sözlerinde aynadan maksat kâmil insanın kalbidir. Böyle bir insanın kalbi ilahi zatın, sıfatların ve isimlerin tam olarak yansıtıcısıdır (Seccadi, 2007: 54). Yüzevi tozla kaplı bir aynanın tozlardan arındırılarak parlak bir hâl alması gibi Dil de manevi seyrini tamamlayınca gönlü parlak bir ayna hâlini almış, oradan Gamze'yi seyretme imkânı bulmuştur. Dil Gamze'ye Gamze de Dil'e ayna olmuş, böylece anlatı başkışisi Dil kendini tanıma yolculuğunda son noktaya erişmiştir. Gamze'ye kavuşma yolunda Gamze'nin

kendisindeki işaretlerini tanıyıp anlama serüvenini neticelendiren Dil, kendi varlığını sevdiğinde eriterek kendisinin Gamze, Gamze'nin de kendisi olduğunu anlamıştır.

2. Gamze

Kaş, kirpik ve gözün müşterek bir vaziyeti olan gamze tasavvufta feyz ve cezbe-i batındır. İnsanın iç âlemine Allah'ın feyzinin ve cezbesinin erişmesi demektir. Gamze çok tesirlidir. Onun için oka ve kılıca benzetilir (Tarlan, 1998: 393). Güzel gözde, özellikle gözün kuyruğunda görülen insanı mest eden hareketi, göz süzmeyi ifade eden gamze, tasavvufi olarak idrak edilen işaretlerdir (Uludağ, 2005: 142). Seyr ü süluk erbabına nazil olan kalbi feyzlere ve cezbelere gamze denir (Seccadi, 2007: 158). Gamzenin tasavvufi anlamı kalbe zuhur eden ilahi tecelliler olup bu durum dervişe heyecan ve coşku verir (Şentürk, 2009: 84). Gamze insanı masivaya sevk eder. Kâinatta tecelli eden güzelliklerin her biri de gamze olarak değerlendirilebilir (Tarlan, 1998: 657). Gamze âşığı sevdaya sevk eder, vahdet yolundan ayırır. Aynı zamanda bu ayrılık onun için bir imtihandır çünkü masiva olmayınca vahdet idrak edilemez. Salikin bu yan bakış oku ile bağı delinerek kanı dökülür, kanı döküldükçe maddeden kurtularak Hakk'a yaklaşır (Tarlan, 1998: 655). Gamze insanın canını yani maddesini alır, manası ise yaşar. İnsanın hakiki yaşaması mana iledir (Tarlan, 1998: 291).

Görme ve hakikat arasındaki ilişkinin öne çıktığı anlatıda müşahedenin hâkim unsur olduğu görülür. Hakikate ulaşmada görmenin öneminin vurgulandığı eserde etkileyici yan bakış ve göz süzmeyi ifade eden gamze, kalp gözüyle görmeyi ifade eden gönül (dil) ve Arapça bakmak anlamındaki nazar kavramlarının kişi adı olarak seçilmesi tesadüfi değildir. Gamze'nin tanıtımında onun görmeye olan ilgisi açıkça vurgulanır. Göz sürekli ava çıkan Gamze'nin av yeridir. Onun işi daima büyülemek ve karışıklık çıkarmaktır. Binlerce dertliyi hayran etmek için sihir o gözde dolaşmaktadır: Dîde olmışdurur şikârgehi/Hep füsûn ile fitnedür sipehi (934). Sihir ol dîdede ider cevelân/K'ide bin derd-mendi ser-gerdân (937). Gamze'nin av yeri olarak fitne ve karışıklığı temsil eden göz seçilmiştir. Karşıdakini etkileme yönüyle sihir etkisi gösteren göz, âşıkların avlandığı bir mekân olarak kurgulanmıştır.

Klasik edebiyatta sık sık ok istiaresiyle kullanılan gamze; savaşı olma, öldürme yönleriyle öne çıkar. Burada da savaşı olma yönüyle tanıtılan Gamze, bütün savaş aletlerini giyinerek dîde sahrasında ava çıkar: Didi 'Aşk ey Dil-i hazîn ü tebâh/Dîdedür işte bil bu cevelângâh (962). Gamze bu 'arsada şikâr eyler/Cilvesin bunda âşikâr eyler (963). Cümle âlât-ı harbini muhkem/Eyledi her tarafda müstahkem (974). Bakışlarıyla âşıklarını yaralayan Gamze, onları kendisine esir eder. Dil'in yabancı olduğunu anladıktan sonra bin işve ve naz ile onu kendisine bağlamıştır. Onun mecalsiz kaldığını anlayınca iltifat etmeden atını sürüp gitmiştir: Bildi bîgânedür zarâfet ile/Anladı hâlini ferâset ile (1036). Başladı şîve-i hezârâne/Düşe dâmına tâ o bîgâne (1037). Niçe bin fitne vü füsûn itdi/ 'İşvesin dem-be-dem füzûn itdi (1038). Tolanup 'arsa-i beyâbânı/ 'Âkıbet itdi der-kemend anı (1039). Bî-mecâl oldugın Dilün gördi/Nâzikâne semendini sürdi (1041). Kaldı bin hasret ü figân ile Dil/Dîdesi hûn içinde pâ-der-gil (1044).

Gamze'nin attığı okları, kâinattaki ilahi tecellilerin âşıktaki tesiri olarak değerlendirmek mümkündür. Âlemdaki her bir güzellik, âşığın gözüne ve gönlüne atılan bir ok gibi olup ona aşk ilham eder. Gamze okunu neye atarsa atsın Dil'e tesir etmektedir: Neye atsa şikâr için tîrûn/'Aşk Dilde görürdi te'sîrin (1116). Dil'in bu tecellilere makes olabilmesi için birçok sıkıntıya göğüs germesi gerekmektedir. Hayal Dil'in durumunu Gamze'ye iletmişinde Gamze

öfkeye kapılmıştır. Dil henüz Gamze ile dostluk kuracak olgunlukta değildir. Kendisi padişah, Dil ise köle mesabesinde. Bu yolda birçok kimse hayatından olmuş fakat kendisine kavuşamamıştır: Bu kelâma münâsebet kandan/Bize Dille mücâleset kandan (1319). Şâha var mı gedâda isti'dâd/Eyliye zu'mı üzre 'arz-ı vedâd (1320). Niçeler görmedün mi eylediler/Cân terkin fedâ idüp dil ü ser (1322). Vasluma nâil oldular mı hîç/Düşdiler cevri-çerhe pîç-â-pîç (1323). Teng olup anlara diyâr-ı vücûd/Resm-i hestiyi itdiler nâ-bûd (1324).

Gamze'nin Dil'i hakikat yolundan geri çevirmek istemesinde onun özelliklerine atıflar vardır. Gamze, Hak yolcusunun hedefine ulaşmasına yardım etmenin yanında onun hedefinden geri kalmasına da sebep olabilecek bir yapıya sahiptir. Daha doğru bir ifadeyle salik ilahi tecelliler vesilesiyle yüksek makamlara çıkabileceği gibi gerekli şartları yerine getirmediği takdirde bu tecellilerin tesiriyle hedefine ulaşamayabilir "Gamze göz, kirpik ve kaşın birlikte yaptığı harekettir. Bunların üçü de siyah renktedir. Yani saliki, Hak yolcusunu yolundan çevirirler" (Tarlın, 1998: 446). "Tasavvufta göz, saliki maddeye çeken en müessir silahtır. Göz yalnız değildir. Kaş, kirpik vardır. Bunların hepsi gamzede de vardır. Hak kendi güzelliğini aksettiren güzelin gözüne âşıkımları imtihan için onları kesrete götürmek vazifesini vermiştir" (Tarlın, 1998: 55). Dil'in karşısına çıkan engelleri aşamayarak seyrinden düşeceğini ifade eden Gamze, vazgeçmesi için onu ikaz eder: Dile bil kim bu kâr el virmez/'Ömr-i nâzûk dahi ele girmez (1327). Yemedin dahi zahm-ı tîg u teber/Eylesün kendi vâdîsinde güzer (1328). Düşe esb-i sülûkdan nâgâh/Ola şâyed piyâde vü gümrâh (1330). Dil çekilsün budur çü fasl-ı hitâb/Ana bu bâbda cevâb-ı savâb (1333).

Gamze'nin Mutlak Güzellik'in kâinata ve âşîğın gönlüne zuhur eden tecellileriyle âşîğın yaşadığı kalbî feyiz ve coşkulara işaret ettiği görülmektedir. Nitekim anlatı sonunda seyrini tamamlayan Dil, bu tecellilere tam manasıyla makes olmuştur.

3. Aşk

Aşk temelli düşünce anlayışı etrafında şekillenen anlatıda aşk mesnevinin ana temasıdır. Şair içinde bulunduğu geleneğin etkisiyle her şeyi aşkla izah eder. Dünyayı ve diğer gök kürelerini döndüren aşktır (1279). Devasız dertlerin kaynağı aşktır (1289). Gönlü belaya uğratan aşk olduğu gibi kurtaracak olan da yine aşktır (1290-1291). Bütün eşyanın aslı, insanın özü aşktır (1293). "Tasavvuf okulunda aşk, kalbin besleyici ve geliştirici unsuru olarak ele alınır. Keşfi bilginin tecelli mekânı kalptir. Söz konusu bilginin kalbe ulaşabilmesi ve idrak edilebilmesi için ise onun aşk ile eğitilmesi gerekmektedir" (Yeşilyaprak, 2023: 86) Dil'in değişim ve dönüşüm serüveninin konu edildiği anlatıda Aşk'ın hikâye boyunca Dil'i yönlendirmesi ve ona yol göstermesi onun eğitim fonksiyonunun göstergesidir. "Eşref-i mahlûkat olan insanın kendi biricikliğini fark etmesini sağlayacak olan şey aşktır. Kalpte sevgiliden başka her şeyi yakacak bir ateş olan aşk, insanı kaybettiği "mutlak birlik"e ve dinginliğe götürecektir olan yegâne vasıta. Aşk, insanın dönüşümündeki en müessir iksirdir (Doğan, 2017: 193). Dil'in kendi benliğini bulmasına yardım eden öğelerin başında Aşk gelir. Bu hususta Dil'e yardımcı olan başka kişiler de olmasına rağmen Aşk, en önemli rolü üstlenmiştir. Diğer kişiler, fonksiyonlarını icra ettikten sonra olay örgüsünden çekilmelerine rağmen Aşk, anlatı boyunca Dil'e rehberlik eder. Şairin bu tercihi tesadüfi değildir. Kendisi de mutasavvıf olan Feyzî, hakikate ancak aşk vasıtasıyla ulaşabileceğini göstermek istemiştir. Dil kendini arayış yolculuğunda Aşk'ın kendisine rehber olduğunu, "Bilürem gerçi hayr-hâhımsın/Şübhe yokdur defil-i râhımsın"

(947) diyerek ifade eder. Şairin onu tanıtırken kullandığı ifadeler bu zorlu yolculukta ilerlenebilecek rehberin özelliklerini ortaya koyar. Aşk, varlıkların yaratılmasındaki sırra vâkıftır. İlahi tecellilerin nüshası olup marifette benzeri yoktur. Varlık âleminin seçkinidir: Sırr-ı îcâd-ı kevne vâkif idi/Nüşa-i dîdeydi pür-ma'ârif idi (854) Yok idi ma'rifette hem-tâsı/Kevnün olmuştu ferd ü yektâsı (855).

4. Nazar

Nazar kavramı daha çok dünya ve evren üzerine düşünmek, sorgulamak, görülenlerin ardındaki görünmeyeni tespit etmek manalarında kullanılır. "Nazar öncelikle fikir ve zihinle ilgili bir kavramdır. Burada akli melekeler devreye girmekte ve nazarın bir faaliyeti olarak bilinenlerden yola çıkılarak bilinmeyenlere ulaşılmaya çalışılmaktadır" (Açıl, 2010: 196). "Sufilerin nezdinde varlıkların hakikatlerini ve işlerini dikkatlice incelemek anlamına gelir. Hak yolunun yolcusu salike olan ilahi teveccühe ve ilgiye, aynı şekilde kulun Hakk'a olan teveccühüne de nazar denir" (Seccadi, 2007: 353). Müridin belirli bir olgunluğa gelinceye kadar evrendeki hakikat işaretlerini sorgulayıp gelişim kaydetmesidir.

İslam düşüncesinde gamze daha çok tasavvufu nazar ise felsefe ve kelamla ilişkilendirilir. Görmenin hâkim unsur olduğu mesnevîde Gamze görmenin tasavvufî yönünü, Nazar ise akli yönünü simgeler. Mesnevîde Gamze'nin babası olarak kurgulanan Nazar, vücut şehrinin padişahıdır. Maddî âlemi temsil eden padişah şehri düzene sokmuş, halkın teveccühünü kazanmıştır. Öne çıkan özellikleri adil ve cömert oluşudur. Dil'in manevî tekâmül sürecini tamamlamasının ardından Gamze'yle görüşebilmek için Nazar'dan izin alması sorgulama aşamasını tamamladığını, evreni yorumladığını, maddiyatla işini bitirdiğini, görünmeyene geçme zamanının geldiğini gösterir.

5. Saltanat Erkânı (Kamer, Utârid, Nâhid, Şems, Mirrîh, Müşterî, Zuhâl)

Eskiden âlemin merkezi kabul edilen Dünya'nın etrafını sırasıyla Kamer, Utârid, Mirrîh, Şems, Zühre, Müşterî ve Zuhâl isimli yedi gezegenin kuşattığına inanılırdı. Güneş göğün sultanı, ay vezir, Utârid kâtip, Mirrîh başkumandan, Müşterî kadı, Zuhâl bekçi, Zühre de çalgıcı olarak kabul edilirdi (Pala, 2011: 150).

Mesnevîde şehrin yönetimi hususunda padişaha yardımcı olan yedi saltanat erkânı bulunur. Bunlar Kamer, Utârid, Nâhid, Şems, Mirrîh, Müşterî ve Zuhâl'dir. Kamer padişahın aldığı kararlarla ilgili her türlü tedbiri almakla yükümlüdür. Saltanatın kâtibi Utârid'dir. Nâhid, eğlence meclislerinin düzenlenmesinden sorumludur. Şems padişahın veziridir. Mirrîh komutan, Müşterî de Şeyhülislam'dır. Zuhâl ise hukuk işlerinden sorumludur: Seb'-i seyyâre cihân-bânı/Oldılar saltanatda a'yânı (764). Bir işe eylese şürû' Nazar/Anda haylî müdebbir idi Kamer (765). Kâtip-i saltanat 'Utârid idi/Ahz idi kârı her dem mârid idi (766). Meclis-i bezmi itmege te'yid/Oldı gûyâ muganniye Nâhid (767). Gösterüp neş'e-i Süleymânî/Âsâf itmişdi Şems-i devrânı (768). Oldı Mirrîh hem silâh-dârı/Ele almıştı tîg-i zerkârı (769). Müşterî olmanın şeref pâye/Nâ'il itmişdi sadr-ı fetvâye (770). Ana olmuştu pes hakîm-i Zuhâl/Her ne müşkil ola iderdi hall (771).

Anlatıda Utârid, Nâhid (Zühre) ve Mirrîh klasik gelenekteki manalarına uygun olarak kullanılmışlardır. Gelenekte padişah olarak kabul gören şems mesnevîde vezir, kadı olarak kabul edilen Müşterî ise fetva verme özelliğiyle şeyhülislam olarak kurgulanmıştır. Bekçi olarak kabul gören Zuhâl ise hukuki işlerin sorumlusu olarak tanıtılmıştır.

Eski inanişta vezir olan Kamer anlatıda da padişahın kararlarının yerine getirilmesinden sorumludur fakat Şems vezir olarak tanıtıldığından burada bir ikilem söz konusudur.

6. Naz

Naz, tasavvufta sevgilinin aşğa kuvvet vermesi, kirişme ise aşğa iltifat etmesidir. Bunlar birtakım ruhi hallerdir. Sevgili böyle türlü oyunlarla âşığı oyalar fakat visal mümkün değildir. Bunlar, âşığı ümit ile yeis arasında bocalatır ve bu ıstırap âşığı canından bezdirir. Maksat da candan, maddeden bezmektir (Tarlan, 1998: 76). Naz, sevgilinin âşığını kandırması, ona cilve yapması, bilmezlikten gelmesidir (Uludağ, 2001: 271). Naz ve cilve anlamlarına gelen işve, güzellik (cemal) tecellisi (Cebecioğlu, 2009: 327) gamze, naz ve işve manalarını ihtiva eden kirişme ise celâl tecellisidir (Cebecioğlu, 2009: 378).

Şehzadeyi büyüten Naz, olay örgüsünde çok büyük bir yer tutmaz. Padişahın oğlu Gamze, dünyaya geldikten sonra nazdan bir dadiya teslim edildiği, dadının onu işve sütü ile besleyip cilve beşiğinde büyüttüğü ifade edilir: O şehün bir zamân-ı hoş-demde/Togdı bir oğlı sahn-ı 'âlemde (775). Dâye-i nâza itdiler teslîm/Eyleyüp nice dürlü lutf-ı 'azîm (776). Tıfl iken dâye seyr idüp revîşin/Şîr-i şiveyle itdi perverîşin (777). Ana oldı kirişme gehvâre/Gulgule toldı şehir ü bâzâre (778). Dadının nazdan oluşu, şehzadeyi işve sütüyle besleyip cilve beşiğinde büyütmesi cemal ve celal tecellileriyle ilgilidir. Bu ifadelerden Naz'ın fonksiyonunun Gamze'nin vasıflarını ortaya koymaya yönelik olduğu görülür. Gamze'ye has olan bu nitelikler, yardımcı kişilerden olan Naz vasıtasıyla okura aktarılmıştır. Gamze'nin ne tür özelliklerle donandığının daha iyi anlaşılması açısından Naz'ın tanıtımı önemlidir. Ayrıca Naz, ilahi tecellilere maruz kalan Dil'in aşk ıstırapıyla maddi varlığından sıyrılmasını da simgeler.

7. Hayal

Hayal kavramının en önemli özelliği onun iki boyut arasında "aracı" olarak kullanılmasıdır... Hayalin aracı olarak kullanılması ona "harekete geçiricilik" özelliği de kazandırır... Birey hakikat yolunda Mutlak Hakikat'in hayali görüntülerine maruz kalır ve böylece Mutlak Hakikat'in kendisine doğru harekete geçmeye başlar... Ayrıca görme-hakikat ilişkisi de hem Kur'an'da hem de tasavvuf okulunda sıkça dikkat çekilen bir olgudur. Tasavvuf okulu görme-hakikat ilişkisini hayal üzerinden kurgulamaya çalışır (Yeşilyaprak, 2023: 84).

Hayal anlatıda hem "harekete geçirici" hem de "aracı" olma işleviyle kurgulanmıştır. Haber götürüp getirme, bir anda her yere ulaşabilme onun öne çıkan özellikleridir. Aşk'tan sonra Dil'e yardımcı olmaya çalışan ilk kişi, Hayal'dir. Dil'in duygularını Gamze'ye ileterek Dil'in harekete geçmesini sağlamıştır. Başlangıçta Dil'in cismani, Gamze'ninse ilahi âlemi temsil ettiği göz önünde bulundurulduğunda Hayal'in iki âlem arasında irtibat kurma rolü üstlendiği söylenebilir. Olumlu bir aracı olarak hikâyeye dâhil olan Hayal, yardım etme işlevini yerine getiremeyip Gamze'nin öfkesini Dil'in üzerine çekerek zahiren engelleyici bir unsur olmuştur. Bu durum hayalin seyr ü sülukta olumsuz tesirini göstermesi yönüyle önemlidir. Hakikatinde Dil'in Gamze'ye kavuşamama sebebi ise yeterli olgunluğa ermemiş olmasıdır.

8. Daniş, Fehim, Fikir, Vehim

Bilmek anlamındaki Farsça dânisten kelimesinden türeyen daniş; bilgi, ilim, irfan anlamlarına gelir (www.lugatim.com, 2023). Arapça anlama, anlayış manalarındaki fehim tasavvufi olarak Allah'ın kelamını ve

hitabını anlama ve bunun gereğini yerine getirmedi. Aynı zamanda keşf ve zevk yoluyla elde edilen bilgiye de denir (Uludağ, 2005: 133). Fikir ise marifete yol açan ilahi ayetler ve işaretler üzerinde düşünmek, muhabbete sebep olan ilahi nimetler üzerinde düşünmek, itaate ve ibadete yol açan ilahi vaatler üzerinde düşünmek ve muhalefetten korkmaya sebep olan cezalandırma sözü hakkında düşündürmektir (Seccadi, 2007: 153). Arapça akla gelen şey, geniş yol, zan, tahayyül, korku, şüphe vs. gibi anlamları olan vehim insanın cismani kuvveti olup yeri beynin orta kısmının arka tarafıdır. Mahsusata ait cüzi manaları idrak etmek vehmin özelliğidir. Kendisine hizmet eden tüm cismani güçlere hâkimdir. Akıl ile fehmin arasında yer alan vehim için fehmin bekçisi olduğu da söylenir (Cebecioğlu, 2009: 696). Vehmin rolünü duyu dünyasıyla sınırlayan İbn Arabî, vehmi hakikat yolunda bir basamak olarak değil, yok edilmesi gereken bir potansiyel olarak görür. İbn Sînâ'nın hayal ve vehm ile kurmaya çalıştığı duyu-akıl bağlantısını İbn Arabî, sadece hayal üzerinden kurar ve vehmin hakikate ulaşmaya engel olduğunu düşünür (Yeşilyaprak, 2023: 141).

Daha çok insanın düşünme yönüyle ilgili olan bu dört kavram, Dil'in Gamze'ye kavuşabilmesi için yardımcı unsur olarak kurgulanmıştır. Vücut şehrindeki aynı anne ve babadan olan Daniş, Fehim, Fikir ve Vehim isimli kardeşlerden her biri yüksek ilim sahibidir. Kardeşlerden üçü en büyükleri olan Fikir'e ittiba etmişlerdir. Vehim cürette, Fehim ferasette, Daniş ise saflık ve yumuşak huylulukta ileridir. Vücudun dört rüknü hükmünde olan bu dört kardeş birbiriyle uyum içerisinde olup manevi meselelerde fayda verir: Cümle bir mâder u pederden idi/Her biri kenzi 'ilme medfen idi (1399). Fikr idi hem birâder-i ekber/İttibâ' itmiş idi gayrîler (1404). Bî-nazîr idi Vehm cürette/Kâmil idi Fehm ferâsetde (1405). Dânişe hâsıl olmuş idi 'azîm/Safvet-i kâmil ile tab'-ı selîm (1406). Sanasın ol birâderân-ı cihân/Çâr erkân idi vücûda hemân (1402). Kâr-ı mâ'nîde cümle fâyıklar/Birbirine kamu muvâfıklar (1403). Kardeşlerin kurgudaki rolleri Dil'in durumundan haberdar olunca onu iyileştirmek için çözüm bulmaya çalışmaktır.

Dil'i Akıl adlı maharetli hekime götürme düşüncesi, Fikir'e aittir. Kardeşlerin de uygun görmesiyle onu ikna etme vazifesini Vehim'e vermişlerdir. Düşünme ve akıl arasındaki ilgi açısından bu teklifin Fikir'den gelmesi anlamlıdır. Dil'in Akıl'ın tavsiyeleriyle bir süre toparlanması fakat bu hâlin kalıcı olmamakla birlikte Dil'in daha da kötüye gitmesi Akıl'ın manevi seyirdeki olumsuz etkisini gösterir. Ayrıca Dil'in Akıl'a gitmesi hususunda Vehim'in yönlendirici olması da hakikate ulaşmada vehmin engelleyici rolüyle ilgilidir. Seyr ü süluk, gönlün derinliklerine yapılan bir seyahat olmanın yanında aynı zamanda bilgi elde etme yolculuğudur. Bu bilgi yolculuğunda belirli seviyeye kadar olumlu işlev gören unsurlar, araç olarak görülüp işlevlerini yerine getirdikten sonra geride bırakılmadığı takdirde zarar da verebilir. Hikâyedeki dört kardeş, Dil'in manevi seyirindeki bilgi süreçlerini düzenleme işleviyle kurgulanmıştır. Şair, her ne kadar bu kardeşlerin manevi meselelerde faydalı olduklarını söylemiş olsa da Dil, başlangıçta onların yönlendirmelerinden zarar görmüştür. Son olarak Dil'i İtminan isimli azize götürme teklifinin Daniş'ten gelmiş olması da anlamlıdır. Akılla ilgili bir unsur olmanın yanı sıra belirgin özellikleri saflık ve yumuşak huyluluk olan Daniş, bu açıdan daha çok gönülle ilgili durur. Nitekim Dil'in manevi tekâmülünü tamamlayıp gönlünün saf ayna halini alması İtminan'ın terbiyesinden geçtikten sonra gerçekleşmiştir.

9. Akıl

Aşk merkezli anlayışla kaleme alınan anlatıda bireyin kendini bilme yolundaki temel yardımcı unsuru, Aşk'tır. Bunun yanı sıra belirli aşamalarda hikâye kahramanına yardımcı olan başka unsurlar da devreye girmektedir. Dil'in manevi gelişimine katkı sağlamak amacıyla hikâyeye dâhil olan bu vasitalardan biri de Akıl'dır. Belirli bir aşamadan sonra olay örgüsüne giren Akıl, hikmet ilminde mütehasıs maharetli bir hekim olarak tanıtılır: Bu diyâr içre var bir humevî/'Akl nâmında bir hakîm-i kavî (1417). Olmadı hem-seri hazâkatde/Fark ider mûyî 'ilm-i hikmetde (1418). İder elbetde her marîze şifâ/Ne kadar derd olursa ide devâ (1420).

Dil, beden şehrindeki dört kardeşten biri olan Fikir'in yönlendirmesiyle Akıl'a gitmiştir. Akıl, Dil'e masivadan perhiz ve sükûn gıdasını önermiş, ayrıca sabır şerbeti ve vakar macunu tavsiye etmiştir: Mâsivâdan gerek didi perhîz/Eyleme kimse ile kâr-ı sitiz (1455). Sana olsun gıdâ hemîşe sükûn/Bî-mahal kîlûkâl oldu cünûn (1456). Sabrdan itdi evvelâ şerbet/Didi hem sabr ile gider mihnet (1464). Düzdi dahı vakârdan ma'cûn/Görmedi bu 'ilâcî Eflâtûn (1474). Dil, Akıl'ın tavsiyelerine uyararak belirli bir süre kısmi bir rahatlama yaşamış fakat bu öneriler tam manasıyla iyileşmesi için yeterli olmamıştır. Hatta Gamze'yle karşılaştıktan sonra deliliği eskisinden daha kötü bir hâle gelmiştir: Gördüğü demde gitdi sabr u vakâr/Düşdi semt-i cünûna Dil tekrâr (1491). Oldı evvelkinden ziyâde cünûn/İtmedi fâyide vakâr u sükûn (1492). Gitdi yine figânı gerdûna/Olmadı hiç 'ilâc o mecnûna (1493).

Akıl'ın önerilerinin ilk aşamada faydalı gibi görünmesi fakat sonrasında Dil'in eskisinden daha kötü bir duruma düştüğünün ifade edilmesi daha çok bilgelik yönüyle öne çıkan Akıl'ın manevi seyahatte yol gösterebilecek potansiyelde olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu şekilde aklın hakikate ulaşma yolundaki tek başına yeterli hatta gerekli olmadığı gösterilmek istenmiştir. "Akılla yol alınmaz çünkü manevi yol insanı yokluğa götüren, izafi ve geçici varlığı terk ettiren, iradesini Allah'ın iradesine bıraktıran yol olup o yolun duraklarını akıl bilmez. Akıl, yaşadığımız şu sonlu varlık âlemini düzenlemeye çalışır. Onun sonsuz âlemden haberi yoktur. Akla uyan mana yoluna ulaşamaz. Bu sebeple sufiler "Akıl, erlerin ayak bağıdır." derler" (Cebecioğlu, 2009: 44). Aslında şair, Dil Akıl'ın tavsiyelerini dinleyerek evine döndüğünde onun önerilerinin işe yaramayacağını haberini vermiştir. Dil Akıl'ın tuzağına düşmüştür: Cümlesin Dil kabûl idüp cândan/Behre-yâb oldu hayli 'irfândan (1483). Kodı 'aklı vü geldi hânesine/ 'Aklun aldandı dâm u dânesine (1484). Bu durum anlatının aşk temelli anlayış etrafında kaleme alınmış olmasıyla yakından ilgilidir. Klasik şiir estetiğinin temelini teşkil eden bu anlayışta aşk her şeyden üstün tutulur. Onun yeri gönüldür. Aklın aşkla yarışması dahi söz konusu olamaz. Aşk ve aklın münazarasının yer aldığı 15. yüzyıl şairlerinden Muhammed'in Manzum Siyer-i Nebisi'nde de bu minvalde ifadelere yer verilmiştir. Münazaranın sonunda aşkın akla olan üstünlüğü, 'Akli dahı 'ışk ile kıldı diri/Cân ili gülzârıdur 'ışkun yiri (Kavruk ve Kadioğlu, 2017: 27) beytiyle dile getirilmiştir. Aşkın insanı hakikate ulaştırmaya daha yetkin olduğunu düşünen Fuzûlî de Leylâ vü Mecnûn isimli eserinde Endîşe-i 'ışkdan cüdâ kıl/'İşk ile hemîşe âşinâ kıl diyerek güzelliğin keşfinde akıl yerine aşkı koyar (Bozkurt, 2021: 402). Gamze vü Dil'de de Aşk'ın anlatının sonuna kadar Dil'e rehberlik etmesi, eserin aşk merkezli düşünce anlayışıyla kaleme alındığının göstergesidir.

10. İtminan

İtminan "Emin olma, güvenme, itimat, kesin olarak bilme, kalben emin olma, iç huzuru, gönül rahatlığı, tatmin olmuşluk hâli" (www.lugatim.com, 2023) gibi anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Hikâyedeki fonksiyonu kelime

anlamıyla yakından ilgili olan İtminan, Allah'ın ikram etmesiyle manevi yüksek makamlara çıkmış, son derece ihtiyatlı, devlet ve ikbal sahibi bir veli olarak tanıtılır: Didi Dâniş bu şehir içinde nihân/Vardur bir 'azîz-i devr-i zamân (1502). Hareketde te'ennî kâridur/Bu diyârın o kâmkâridur (1503). Lutf-ı Hak ol 'azîzi subh u mesâ/Eylemişdür muzaffer-i dünyâ (1504). Dil'in olgunlaşma sürecinin sıradan insan idrakinin üzerinde sıkıntılara katlanması suretiyle tamamlanabileceği göz önünde bulundurulduğunda, bu yolculukta ona rehberlik edecek güven verici bir yol göstericinin bulunması şarttır. Daniş, bu ermiş zatı tanıtırken onunla yol alan kimseyi Allah'ın muzaffer edeceğini söyler: Kande 'azm eylese Hudâ-yı Şekûr/Eyler anunla olanı mansûr (1505). Dil'in hakikati bilme serüveninde ona rehberlik edenlerden biri olan İtminan, Dil'i tekkesinde çileye sokarak manevi seyrini tamamlamasına yardımcı olmuştur.

SONUÇ

Dil'in kendini tanıma macerası üzerine bina edilen mesnevinin kaleme alınmasındaki temel gaye, manevi olgunluğa erişmiş bireylerin yetiştirilmesidir. Eser, kendi hakikatini anlama endişesi taşıyan kişilerin kâmil bir şeyh rehberliğinde tarikat adabına riayet ettikleri takdirde kendi bilinmeyen yönlerini açığa çıkaracakları, bu şekilde manevi aydınlanma yaşayacakları mesajını verir.

Anlatıdaki şahısların her birinin belirli bir kavramdan mülhem olduğu ve isimlerinin kendi doğalarına işaret ettiği görülmüştür. Anlatıdaki bütün kişiler, soyut kavramların vücut bulmuş şekilleridir. Hikâyenin birinci dereceden kişisi olan Dil, seyr ü süluk yolundaki müridi ve müridin gönlünü temsil etmektedir. Tasavvuf yolunun merkezinde gönül olduğu gibi hikâyede de manevi seyir, Dil üzerinden kurgulanmıştır. Gamze ise Mutlak Güzellik'in kâinata özellikle de salikin gönlüne yansıyan tecellileriyle salikin yaşadığı kalbî feyiz ve coşuklara işaret etmektedir. Anlatıda ilahi aşkı simgeleyen Aşk, hakikat yolundaki müride kılavuzluk eden rehber rolünü üstlenmiştir. Onunla hakikate ancak aşk vasıtasıyla ulaşılabileceği mesajı verilmektedir. Görmenin akli yönünü simgeleyen Nazar, maddi âlemi temsil eder. Dil'in hakikat yolculuğunda belirli bir aşamaya gelinceye kadar evrendeki hakikat işaretlerini sorgulayıp gelişim kaydetmesine işaret eder. Naz, işve ve kırışme kavramlarıyla ilişki içerisinde hikâyeye giren Dadi, Gamze'nin niteliklerini yansıtan işaretlerle tanıtılmıştır. Bu işaretler Gamze'nin özelliklerinin yanı sıra Dil'in ilahi tecelliler karşısında artan ıstırapla maddi varlığından sıyrılmasını da simgeler. Eskiden dünyayı belirli bir sırayla kuşattığına inanılan Kamer, Utârid, Mirrîh, Şems, Nâhid (Zühre), Müşterî ve Zuhâl isimli yedi gezegen anlatıda şehrin yönetiminde padişaha yardım eden yedi saltanat erkânı olarak kurgulanmıştır. Utârid, Nâhid ve Mirrîh eski inanıştaki manalarına uygun olarak kurgulanmışken gelenekte padişah olarak kabul gören Şems mesnevide vezir, kadı olarak kabul edilen Müşterî fetva verme özelliğiyle şeyhülislam olarak kurgulanmıştır. Bekçi olarak kabul gören Zuhâl ise hukuki işlerin sorumlusu olarak tanıtılmıştır. Gelenekte vezir olan Kamer, anlatıda da padişahın hükümlerinin uygulanmasından sorumludur fakat Şems vezir olarak tanıtıldığından burada bir ikilem söz konusudur. Hayal, harekete geçirme ve aracı olma işleviyle kurgulanmıştır. Gamze ve Dil arasında irtibat kurma vazifesini üstlenen Hayal, cismani ve ilahi âlem arasında irtibat kurucu rolündedir. Olumlu bir aracı olarak hikâyeye dâhil olmuş fakat Dil'in duygularını Gamze'ye iletmesi, Gamze'nin Dil'e öfkelenmesine sebep olmuştur. Bu durum hakikat yolunda hayalin olumsuz etkisini ortaya koyar. Hayal engelleyici unsur görünmekle birlikte esasında Dil'in Gamze'ye kavuşamama sebebi yeterli olgunluğa ermemiş olmasıdır. Daniş, Fehim, Fikir ve

Vehim isimli kardeşler Dil'in manevi seyrindeki bilgi süreçlerini düzenleme işleviyle kurgulanmıştır. Manevi seyrinde Dil'e yardım etmek maksadıyla hikâyeye dâhil olan Akıl, ismiyle uyumlu olarak aklın kendisini temsil eder. Hikmet ilminde uzmanlaşmış kabiliyetli bir hekim olarak tanıtılan Akıl, Dil'e yardımcı olamamış aksine durumunun daha da kötüye gitmesine sebep olmuştur. Seyr ü sülukta salt akıl vasıtasıyla yol alınamayacağı mesajı verilir. İtminan ile kendisiyle emin adımlarla ilerlenebilecek kâmil mürşidin temsil edildiği görülmüştür. Onun terbiyesinden geçtikten sonra Dil, manevi tekâmülünü tamamlayabilmiştir.

KAYNAKÇA

- Açıl, Berat (2010). Muhyî'nin Hüsn ü Dil'i: Alegorik Bir Eser. Doktora Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Ayan, Hüseyin (1997). "Fuzûlî'nin Hüsn ü Aşk (Sihhat u Maraz)'ı". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3: 115-120.
- Bozkurt, Kenan (2021). Fuzûlî'de Güzellik Tasavvuru. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Cebecioglu, Ethem (2009). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yay.
- Coşkun, Ali Osman (2009). "Simkeşzâde Feyzî". *İslam Ansiklopedisi*. C 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 213-214.
- Coşkun, Ali Osman (1997). Simkeşzâde Feyzî'nin Mesnevîleri. Samsun: Otak Form Ofset.
- Doğan, Ahmet (2004). "Hüsn ü Aşk'ta Sembolik Anlatım". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1): 87-98.
- Doğan, Ahmet (2005). "Hüsn ü Aşk'ta Kuyu Sembolü". *Millî Folklor Dergisi* 68: 180-189.
- Doğan, Ahmet (2022). "Hüsn ü Aşk'ın Kimyası". *Mevlevilik, Mevlana ve Şeyh Galip Üzerine İncelemeler*. İstanbul Üniversitesi Yayınları 111-124.
- Doğan, Ahmet (2017). Hüsn ü Aşk Aşk'ın Kalb'e Yolculuğu. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Güler, Zülfü (2004). "Şeyh Galib Divanında Ayna Sembolü". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (1): 103-121.
- İçli, Ahmet (2009). "Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Züleyha Mesnevisinin Kavram ve Sembol Boyutu". *Ekev Akademi Dergisi* 13 (9): 189-200.
- İçli, Ahmet (2010). "Hüsn ü Aşk Mesnevisinde Dramatik Aksiyonu Oluşturan Değerler Üzerine Bir İnceleme". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (2): 57-78.
- İçli, Ahmet (2013). "Ruh'un Kendine Yolculuğu: Arketipsel Sembolizm Bağlamında Sihhat ü Maraz Üzerinde Bir İnceleme". *Turkish Studies* 8 (13): 1017-1030.
- Kavruk, Hasan ve Kadioğlu İdris (2017). *Manzum Siyer-i Nebî*. Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası.
- Pala, İskender (2011). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yay.
- Seccadî, Seyyid Cafer (2007). *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*. Çev. Hakkı Uygur. İstanbul: Ensar Yay.

Selçuk, Bahir (2012). "Zatî'nin "Gördüm" Redifli Gazeli Üzerine Tasavvufi Bir Tahlil Denemesi". Erdem Dergisi (63): 205-222.

Şentürk, Ahmet Atilla (2009). Osmanlı Şiiri Antolojisi. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Tarlan, Ali Nihad (1998). Fuzûlî Divanı Şerhi. Ankara: Akçağ Yay.

Terem, Nükhet (1952). Simkeşzâde Şeyh Feyzî Hasan Efendi'nin Gamze vü Dil Mesnevisi (Tetkik ve transkripsiyon). Lisans Mezuniyet Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Uludağ, Süleyman (2005). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabcacı Yay.

Yeşilyaprak, Yakup (2023). Hüsn ü Aşk, Hüsn ü Dil ve Sıhhat u Maraz Anlatılarının Sembolik Açından Karşılaştırmalı Analizi. Doktora Tezi. Ardahan: Ardahan Üniversitesi.

www.lugatim.com, (2023), "daniş", <http://www.lugatim.com/s/dani%C5%9F> [erişim tarihi: 25/12/2023].

www.lugatim.com, (2023), "itminan", <http://www.lugatim.com/s/itminan> [erişim tarihi: 25/12/2023].

